

УДК 304.4:316

Сашук Г. М.,
м. Київ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ ЯК ІСТОТНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Індустріальне суспільство розглядається крізь призму його головних переваг: інноваційний характер виробництва, зростання ролі знання як стратегічного ресурсу розвитку і носіїв знання як провідної верстви суспільства.

Ключові слова: *постіндустріальне суспільство, інформаційні технології, знання, наука, управління, меритократія, демократія співучасті.*

Д. Белл, поділяючи історію людського суспільства на три стадії — аграрну, індустріальну й постіндустріальну, прагнув окреслити контури постіндустріального суспільства, багато в чому відштовхуючись від характеристик індустріальної стадії. На його думку, зміни, що відбуваються в середині ХХ ст. в соціальній структурі, свідчать про те, що індустріальне суспільство еволюціонує до постіндустріального, яке й повинно стати визначальною соціальною формою суспільства ХХІ століття, насамперед у індустріально розвинутих країнах.

«Поняття постіндустріального суспільства, — за Д. Белом, — є аналітичною конструкцією, а не картиною специфічного чи конкретного суспільства. Вона є певною парадигмою...», — зауважував він, вважаючи водночас, що це й «ідеальний тип суспільства...» [1, с. 655, 661].

Щоправда, деякі дослідники визнавали термін «постіндустріальне суспільство» невдалим. Зокрема, американський дослідник Дж. Нейсбіт зауважував: «...мислителі заходять в глухий кут, намагаючись описати прийдешню еру... Ери та рухи завжди називають «пост», або «нео», якщо не знають, як їх ще назвати» [2, с. 25]. Однак цей термін прижився. Як слушно зазначає В. Іноземцев, визначенню постіндустріального суспільства, сформульованому Д. Беллом, властива певна двозначність: з

одного боку, це реальне суспільство, що щойно народжується, а з іншого — це концепція й «інструмент теоретичного аналізу» [3, с. 27].

Відповідь на подібні закиди Д. Белл сформулював таким чином: «Однаковою мірою я відкинув спокусу визначити цей народжуваний соціум якимось терміном на кшталт «суспільство послуг», «інформаційне суспільство» або «суспільство знань» [1, с. 145]. І далі: «Я використовую термін «постіндустріальний» із двох причин. По-перше, щоб підкреслити проміжний або перехідний характер змін, що відбуваються в суспільстві. І, по-друге, щоб виокремити осьовий чинник, що визначає ці зміни — інтелектуальну технологію» [1, с. 146].

Д. Белл виокремлює одинадцять важливих ознак нового суспільства, п'ять з яких тісно пов'язані з наукою. Зведемо всі ознаки постіндустріального суспільства до двох основних: центральна роль теоретичного знання й розширення сектора послуг щодо «виробляючого господарства». Три з них стосувалися зростаючої ролі знань: 1) «центральна роль теоретичного знання»; ... 3) «зростання класу носіїв знань»; ... 7) «наука досягає свого зрілого стану» [1, с. 154-156]. Наступні три особливості стосувалися проблем поширення інформації та розвитку інформаційних технологій. Нарешті, ще дві особливості стосувалися впливів інформації і знань на політичну сферу суспільного життя. Це, зокрема, пункти: 8) «сітуса як політичні одиниці» і 9) «меритократія» [2, с. 157-158].

Щодо цього, то цікавими видаються думки Д. Белла, насамперед, про політичну владу в майбутньому суспільстві. За його твердженням, сьогодні існує три моделі влади: 1) попередня модель влади, яка базується на власності, причому успадкованій; 2) модель влади, основою якої є знання, що здобуваються за допомогою освіти та 3) модель влади, джерелом якої є політична посада, що отримується через організаційний апарат. «Складність аналізу влади в сучасному західному суспільстві, вважав Д. Белл, полягає в тому, що ці три системи існують, частково співпадають і взаємно проникають одна в одну» [1, с. 485].

Суттєвий внесок Д. Белла і в розвиток політичної науки, насамперед, завдяки його аналізу процесів еволюції демократії в індустріальному та постіндустріальному суспільствах. «Сучасні засоби масової інформації», зауважує він, «дають нам можливість, а часом і примушують негайно реагувати...» на соціально-політичні проблеми. «Засоби масової інформації збільшують вірогідність наочно розширювати «демократію співучасті», але подібні явища значною мірою обумовлені й емоційними чинниками..., що може призвести до ланцюгових реакцій, здатних порушити перебіг

громадянського політичного процесу та цивілізованої дискусії» [1, с. 426-427].

Д. Белл визначив посилення тенденції переходу від представницької демократії до «демократії участі», яку свого часу виявив ще Й. Масуда. «Люди хочуть мати можливість впливати на рішення, що впливають на їх життя», — зазначає Д. Белл. Він доводить, що в постіндустріальному суспільстві революція участі є однією з реакцій на професіоналізацію суспільства і почастішання прийняття рішень технократами [1, с. 491].

Водночас Д. Белл вважав, що «демократія участі» є панацеєю не більшою мірою, ніж зусилля, які докладалися півстоліття тому щодо створення політичних механізмів плебісциту у формі референдуму чи права відкликання депутата. Лише небагато прихильників «демократії співучасті» намагалися продумати до кінця на логічному рівні значення цих слів [1, с. 491]. Однак Д. Белл вважав, що демократія співучасті — це ще один шлях постановки класичних питань політичної філософії, а саме: хто і на яких урядових рівнях повинен приймати рішення, якого типу і на яку соціальну групу вони повинні поширюватися? [1, с. 492].

Цим питанням він присвятив у книзі «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» спеціальний підрозділ «У чийх руках перебуває влада?» [4, с. 481-488]. «Ухвалення рішень — справа влади, і в будь-якому суспільстві основним є питання: хто стоїть при владі і як вона утримується? Питання про те, як здійснюється влада, є системним поняттям, а про те, хто стоїть при владі, — поняття групове... Природно, що коли відбуваються зміни системного характеру, до влади приходять нові групи» [1, с. 481].

«Вартує згадки, — пише вітчизняний дослідник О. Маруховський, — виявлена Д. Беллом тенденція перерозподілу політичної влади між різними «гілками» в умовах становлення інформаційного суспільства. Сутність цієї тенденції, яка була властива «...майже всім політичним системам», полягала у «...переході реальної влади від законодавчих і дорадчих органів до виконавчих» [5, с. 47]. На підтвердження цієї тенденції, Д. Белл наводить приклад США, де впродовж майже чверті століття відбувався процес «...трансформації інституту президентства у виконавчу адміністрацію президента з виникненням нових інститутів, таких як Управління бюджету, Комітет економічних радників, Рада національної безпеки та деяких інших, які безпосередньо входять в президентську адміністрацію».

Розмірковуючи над сутністю і наслідками цієї тенденції, він зазначав: «У кінцевому підсумку це означає не стільки зміцнення особистої влади і президента (що теж важливо), скільки закріплення найважливіших

контрольних і керівних функцій за виконавчою гілкою влади..., що посилює зрушення в структурі влади» [1, с. 47].

Є підстави вважати, продовжує О. Маруховський, що сучасні події в Україні нагадують певною мірою тенденцію, яка спостерігалася у США та деяких інших країнах ще в середині 70-х років ХХ ст. Однак слід враховувати, що сьогодні провідною є інша глобальна тенденція, а саме — зміцнення законодавчої «гілки влади» та перехід багатьох держав до парламентської форми правління... Отже, чи варто Україні копіювати колишній досвід США, нехтуючи при цьому сучасними тенденціями, може показати лише час та життя... [5, с. 48].

Однак деякі ідеї Д. Белла щодо місця і ролі демократично налаштованого політичного діяча в політичних процесах індустріальної та особливо інформаційної доби варто було б взяти на озброєння всім сучасним політичним силам України [6, с. 75-87].

«Завдання політичного або державного діяча в демократичному суспільстві зводиться до підтримання рівноваги між вимогами конкурентних інтересів і цінностей..., — стверджував Д. Белл слідом за В. Кеєм — Політичний діяч у демократичному суспільстві..., щоб утримати владу, має бути здатним маніпулювати суттєвою частиною цих інтересів: в одному випадку він повинен поступитися, в іншому — проявити твердість, десь виявити повільність, а десь діяти енергійно... Політик... повинен грати роль арбітра і посередника, зазнаючи критики з усіх боків. Заради уникнення або пом'якшення конфлікту він йде на компроміс» [5, с. 48]. Отже, політик — це арбітр і посередник складного і суперечливого процесу досягнення і зміцнення політичної стабільності в державі, здатний не лише на певні маніпуляції, а, і це головне, на компроміси.

Стосовно терміна «сітуса» («*situ*» – лат. — становище, позиція), то це поняття Д. Белл впровадив на противагу таким поняттям, як «класи» чи «страти», які є горизонтальними одиницями суспільства і відносини між якими будуються на принципі: вищість — підпорядкування.

У постіндустріальному суспільстві, на його думку, «більш важливими вузлами політичних зв'язків можуть виявитися сітуса...» [1, с.157]. Вони поділяються на «...чотири функціональних сітуса — науковий, технічний..., адміністративний і культурний та на п'ять інституціональних сітусів — економічні підприємства; державні установи; університети і соціальні комплекси... і армія». За твердженням Д. Белла, основні конфлікти інтересів відбуватимуться між сітусними групами. Однак поняття «сітуса», зауважує О. Маруховський, не знайшло підтримки в науковій літературі, а прогноз щодо зростання їх ролі в політичному житті поки що не підтвердився.

Не здійснилося передбачення Д. Белла, яке, за його словами, «...лежить в основі всієї політичної філософії». «Політика майбутнього — принаймні для тих, хто діє всередині суспільства, — прогнозував він, — буде не суперечками між функціональними групами з їх економічними інтересами щодо розподілу національного продукту, а турботою про ...малозабезпечені групи населення. Основними проблемами стануть... забезпечення більших зручностей, краси та ліпшої якості життя, облаштування наших міст, більш диференційованої та інтелектуальної системи освіти, вдосконалення характеру нашої культури». Цей прогноз виявився помилковим навіть для західних країн (за винятком скандинавських), не говорячи вже про посттоталітарні держави, у тому числі й Україну, де все відбувається з точністю до навпаки... Але ці окремі прорахунки Д. Белла не знижують значущості його внеску в розвиток політології. Таким чином, якщо індустріальне суспільство є організацією машин і людей для виробництва речей, то основою постіндустріального суспільства є інтелектуальна технологія, а його головними ресурсами — інформація. Будь-яке сучасне суспільство живе за рахунок інновацій і соціального контролю за змінами, воно намагається передбачати майбутнє й здійснювати планування. Саме зміна в усвідомленні природи інновацій робить вирішальним значення теоретичного знання [5, с. 49].

Однак надлишок інформації Д. Белл вважав однією з найбільших потенційних загроз для політичної стабільності держави, оскільки це може створити проблеми для суспільства та ставить перешкоди на шляху реалізації політичних процесів. Доступ до інформації є умовою свободи... Комп'ютерна галузь поки що не підлягає державному регулюванню і розвивається в умовах вільного ринку [7, с. 335].

Він зауважував: з огляду на те, що «...знання й інформація стають стратегічними ресурсами», стає все більш очевидною загроза поліцейського і політичного спостереження за індивідами з використанням витонченої інформаційної техніки і взагалі контроль над інформацією найчастіше виливається в зловживання, починаючи з приховування інформації і закінчуючи її незаконним оприлюдненням» [7, с. 335, 340]. Для того щоб запобігти цим злочинам та уникнути загроз, на думку Д. Белла, необхідні інституціональні обмеження, перш за все, у сфері інформації.

«Що ж стосується політичного процесу, — уточнював він, — то уявіть тільки одне: повідомлення про всі наявні в країні проблеми в загрозовій кількості надходять до Вашингтона..., ставлячи перед президентом масу питань, які вимагають термінового розв'язання. Чи може ця система існувати далі без перебою?» [1, с. 428-429].

Поєднання науки, техніки й економіки, на думку Д. Белла, повинне відігравати дедалі важливішу роль у суспільстві, орієнтованому на майбутнє, і це ще одна ознака постіндустріального суспільства, що припускає контроль за технологіями, оцінки технологій, розробку моделей технологічного прогнозу.

Нарешті, істотною характеристикою постіндустріального суспільства, вважає Белл, буде нова інтелектуальна технологія, яка, до речі, вже виникла і використовується в прийнятті управлінських рішень. Дослідник сподівався, що до кінця ХХ століття нова інтелектуальна технологія відіграватиме настільки ж вагомую роль у людських справах, яку відіграла машинна технологія в минулому столітті. Інтелектуальна технологія, в інтерпретації Белла, припускає використання алгоритмів як правил вирішення проблем замість інтуїтивних суджень. Ці алгоритми можуть бути реалізовані в автоматичній машині, у комп'ютерній програмі або в наборі інструкцій, заснованих на деяких математичних формулах.

Центральна роль теоретичного знання в постіндустріальному суспільстві визначить, на думку Белла, і становище вченого як центральної постаті такого суспільства. Дослідник зазначав, що «концепція постіндустріального суспільства є широким узагальненням, а її зміст можна легше зрозуміти, якщо виокремити п'ять компонентів цього поняття». Одним з них він вважав так званий «осьовий принцип суспільства», в основі якого — теоретичні знання як джерело нововведень та формулювання політики [1, с. 18].

Пояснюючи це, вчений зауважував: «Постіндустріальне суспільство, зацікавлене в контролі за нововведеннями та ескалацією змін, складається навколо знань, що, своєю чергою, обумовлює нові суспільні відносини..., які повинні управлятися політичними методами. Знання... необхідні для функціонування будь-якого суспільства. Однак постіндустріальне суспільство відрізняє те, що змінився сам характер знання. Головним при прийнятті рішень і управлінні змінами стало домінування теоретичного знання...» [1, с. 25].

Д. Белл ще раз звертає увагу на те, що в постіндустріальному суспільстві знання стають основою, а освіта — засобом досягнення влади, при цьому дослідники і вчені стають елітою суспільства. На разі він підкреслює, що це не означає, що вчені монолітні і діють як корпоративна група. У практичних політичних ситуаціях вони здатні розходитися ідеологічно та об'єднуватися з різними частинами інших еліт [1, с. 482].

Ще одним об'єктом дослідження Д. Белла стала концепція меритократії. Засновником цієї концепції «меритократії» (від лат. *meritus* — гідний і грец. *kratos* — влада, тобто влада найбільш обдарованих)

вважається англійський вчений Мітчел Янг, який виклав її ідеї у книзі «Піднесення меритократії: 1870-2033» [8]. М. Янг вважав, що капіталістичне суспільство поступово трансформується в суспільство, в якому утвердиться принцип висунення на керівні посади, у тому числі й політичні, найбільш обдарованих людей з усіх верств суспільства. Він визначив певну «формулу заслуги»: «Інтелект + Досягнення = Заслуги». І саме люди з такими заслугами, стверджував Д. Белл слідом за М. Янгом, мають прийти на провідні посади в політиці, бізнесі, науці та ін. [1, с. 51].

Своєю чергою Д. Белл у передмові до своєї праці «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» поставив завдання «...визначити характер та відстояти ідею «справедливої меритократії» або високого статусу, який дається на основі особистих досягнень людини, котра користується повагою рівних» [1, с.158]. У постіндустріальному суспільстві діє принцип «досягнення», тобто влада досягається завдяки особистим чеснотам людей, їх високому рівню освіти і кваліфікації. У такому суспільстві майже немає вищих посад, доступних для тих, хто не має кваліфікації. Політик, з точки зору Д. Белла, — це висококваліфікований фахівець своєї справи, який володіє необхідними навичками управління суспільством.

Сам Д. Белл пояснював свій підвищений науковий інтерес до питань меритократії тим, що постіндустріальне суспільство «...за своєю первісною логікою є також меритократією» [1, с. 548]. Водночас він звертає увагу на одне досить парадоксальне явище, яке, на думку О. Маруховського, перетворилося на тенденцію. «Сьогодні, — підкреслює Д. Белл, — у медицині, праві, фінансовій сфері та в багатьох інших сферах для початку професійної діяльності необхідно мати університетський диплом, і, витримавши іспити, отримати відповідне посвідчення від офіційних комісій, створених професіональними асоціаціями. Однак, тільки у політиці існує порівняно відкрита драбина догори, яка не передбачає формальних кваліфікаційних свідоцтв і тут, у політиці, становище може бути досягнуте завдяки здатності залучати послідовників або за допомогою патронажних стосунків» [5, с. 52]. Будучи прихильником ідеї «справедливої меритократії», Д. Белл наголошував, що «постіндустріальне суспільство передбачає виникнення нового інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти чи технократи» [9, с. 30].

Отже, підсумовував Д. Белл, в постіндустріальному суспільстві все це має враховуватися в політичному процесі, чого не було раніше. Таким чином, якщо в останню сотню років основним інститутом був завод або подібне йому підприємство, у постіндустріальному суспільстві на перше місце виходить університет з його орієнтованістю на знання.

На цій підставі слід зробити висновок, що Д. Белл досить позитивно оцінює постіндустріалізм загалом, звертаючи увагу головним чином на його переваги: інноваційний характер виробництва, зростання ролі знання, перетворення його в «колективне благо», підпорядкування економічного соціальному й культурному, утвердження класу носіїв знання як основного в суспільстві [10]. Ця концепція поклала початок безлічі різноманітних трактувань постіндустріального суспільства, і сьогодні концепція такого суспільства є однією з найпоширеніших в соціологічних дослідженнях.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования [Текст] / Д. Белл ; пер. с англ. / под ред. В. Л. Иноземцева. — Изд. 2-ое, испр. и доп. — М. : Academia, 2004. — 788 с.
2. Нейсбит Д. Мегатренды [Текст] / Дж. Нейсбит ; пер. с англ. М. Б. Левина. — М. : «Изд-во АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. — 380 с.
3. Иноземцев В. Л. Постиндустриальный мир Д. Белла [Текст] // Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / под ред. В. Л. Иноземцева ; пер. с англ. — Изд. 2-ое, испр. и доп. — М. : Academia, 2004. — С. 9—84.
4. Алексеева И. Ю. Возникновение идеологии информационного общества [Текст] / И. Ю. Алексеева // Информационное общество. — 1999. — № 1. — С. 30—35.
5. Маруховський О. О. Політичні аспекти зарубіжних концепцій інформаційного суспільства [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. політичних наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / Маруховський Олег Олександрович; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. — К, 2008. — 239 с.
6. Картунов О. В. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій [Текст]: Монографія / О. В. Картунов, О. О. Маруховський. — К. : Ун-т економіки та права «Крок», 2012. — 344 с.
7. Белл Д. Социальные рамки информационного общества [Текст] / Д. Белл ; пер. с англ. // Новая технократическая волна на Западе / сост. и вступ. статья П. С. Гуревича. — М. : Прогресс, 1986. — С. 330—342.
8. Young M. The Rise of the Meritocracy 1870-2033: An Essay on Education and Equality [Text] / Michael Young. — Harmondsworth, Middlesex : Penguin Books, 1961. — 218 p.
9. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы [Текст] : учебное пособие для студ. эконом. направлений и спец. / В. Л. Иноземцев. — М. : Логос, 2000. — 304 с.
10. Сашук Г. М. Політична культура інформаційного суспільства / Г. М. Сашук : Монографія. — К. : «Вадекс», 2011. — 328 с.

Индустриальное общество рассматривается через преломление его главных достоинств: инновационный характер производства, возростание роли знания как стратегического ресурса развития и носителей знания как ведущего сословия общества.

Ключевые слова: *постиндустриальное общество, информационные технологии, знания, наука, управление, меритократия, демократия соучастия.*

Industrial society is viewed through the refraction of its major advantages: innovative nature of production, the growth role of knowledge as a strategic resource development and knowledge carriers as the leading class society.

Keywords: *post-industrial society, information technology, knowledge, science, management, meritocracy, democracy of complicity.*

Сашук Ганна Миколаївна — доцент Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор політичних наук.

Рецензент: проф. Півнева Л. М.